

O amplă și complexă investigație socială. Recensământul populației și al locuințelor

Dr. Ion Marinescu

În deceniul care a trecut de la ultimul recensământ al populației și locuințelor efectuat la 15 martie 1966, populația și fenomenele demografice au evoluat sub influența marilor realizări economico-sociale obținute de poporul român sub conducerea încercată a Partidului Comunist Român. Făurirea unei economii dinamice și prospere, bazată pe industrializarea socialistă a țării, modernizarea și dezvoltarea intensivă a agriculturii, repartizarea rațională a forțelor de producție pe teritoriul țării, a condus la formarea unei economii echilibrate și unitare, la creșterea productivității muncii sociale și a eficacității în toate ramurile de activitate socială. Este suficient să arătăm că în deceniul 1966—1975, produsul social a crescut de 2,5 ori, venitul național de 2,5 ori, producția globală industrială de 3,2 ori, producția de construcții montaj de 2,3 ori, iar producția globală agricolă de 1,5 ori.

În procesul dezvoltării de ansamblu a economiei țării, o atenție deosebită s-a acordat ridicării potențialului economic al județelor mai slab industrializate. Astfel, față de o creștere medie de 3,2 ori a producției industriale pe total țară, se remarcă cu creșteri mult superioare județele Olt (7,9 ori), Buzău (5,6 ori), Ialomița (5,0 ori), Iași și Sălaj (4,8 ori), Mehedinți (4,6 ori).

S-a accelerat procesul de modernizare a producției industriale, prin introducerea progresului tehnic și științific, cu deosebire în ramurile de bază ale industriei: construcții de mașini, chimie, energie electrică, electromecanică, industria aparatelor de măsură și control, mecanică fină, industria mijloacelor de automatizare a proceselor de producție etc. Dezvoltarea și modernizarea industriei prin mecanizarea și automatizarea proceselor de producție, conjugată cu extinderea și dezvoltarea învățământului tehnic și de specialitate au contribuit la creșterea numărului și diversificarea ocupațiilor, la lărgirea orizontului cultural și tehnic al muncitorilor și specialiștilor.

Personalul din întreprinderi și instituții a crescut în ultimul deceniu cu 1 804 mii, din care 96,5% reprezintă sporul numărului muncitorilor. Paralel cu creșterea numerică a clasei muncitoare, datorită adâncirii diviziunii sociale a muncii și a modernizării proceselor de producție, ocupațiile muncitorești și meseriile au cunoscut o mai largă diversificare, în industria energiei electrice, electrotehnicii și electromecanicii, în petrochimie, în industria constructoare de mașini și prelucrarea metalelor, în industria materialelor de construcții, în transporturi și telecomunicații, precum și în alte ramuri ale economiei naționale. Ca urmare a generalizării primei

trepte de liceu, a îmbunătățirii și reprofilării învățământului tehnic și profesional, a integrării învățământului cu producția și cercetarea, a crescut nivelul de cultură generală și tehnic de specialitate al muncitorilor.

Dacă în anul 1966 la 10 mii locuitori reveneau 126 elevi care urmau cursurile școlilor profesionale și ale liceelor de specialitate (industriale, agricole, silvice, etc.) în anul 1976 această proporție a ajuns la 324.

Dezvoltarea echilibrată a economiei, pe baza ultimelor cuceriri ale științei și tehnicii a condus la creșterea neîntreruptă a productivității muncii sociale, și pe această bază la creșterea veniturilor oamenilor muncii, la ridicarea nivelului material și cultural al întregii populații. Condițiile de muncă și odihnă ale populației au continuat să se îmbunătățească în pas cu ritmul de modernizare și înnoire a bazei tehnice și materiale a economiei.

Ansamblul condițiilor igienice și sanitare în care populația ocupată își desfășoară activitatea s-a îmbunătățit iar baza tehnico-materială a stațiunilor de tratament și odihnă destinată refacerii forțelor fizice și intelectuale ale lucrătorilor din economie a fost extinsă și modernizată. Veniturile reale totale ale populației au crescut în anul 1975 față de anul 1966 de 1,7 ori, ca urmare în principal a majorărilor succesive ale retribuițiilor nominale ale tuturor categoriilor oamenilor muncii precum și a sporirii veniturilor țărănimii. În aceeași perioadă, au beneficiat de odihnă și tratament în stațiunile balneo-climaterice peste 10 milioane persoane, din care un număr însemnat de persoane cu tarife reduse sau gratuit, prin asigurările sociale de stat. Ca urmare a îndeplinirii consecvente a politicii demografice a partidului și statului nostru s-au produs importante mutații în evoluția, numărul și structura populației, în componența familiilor și gospodăriilor populației, în repartizarea populației pe medii de viață socială și unități administrativ-teritoriale. Îndeplinirea amplului program al construcțiilor de locuințe, intensificarea procesului de urbanizare, realizările din domeniul sistematizării teritoriului și localităților, au determinat modificări importante în structura și repartizarea teritorială a fondului de locuințe, au contribuit la sporirea gradului de confort și a condițiilor de locuit ale populației. Astfel, după anul 1965 s-au construit, din fondurile statului și cu sprijinul statului, peste 845 mii locuințe pe întreg teritoriul țării. Dacă la acestea se adaugă cele 554 mii locuințe construite de populație din fonduri proprii, rezultă că în această perioadă s-au mutat în case noi, dotate cu instalații și alte elemente de confort, peste 4 milioane locuitori.

Pentru caracterizarea multilaterală a acestor profunde mutații intervenite în condițiile de muncă și de viață ale populației țării, Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 14 aprilie 1976 a hotărât ca în perioada 5-12 ianuarie 1977 să se efectueze recensământul populației și al locuințelor pe întreg teritoriul țării. Viitorul recensământ va contribui la adâncirea cunoașterii avuției naționale și a resurselor umane de care dispune societatea noastră în vederea realizării obiectivelor fundamentale de dezvoltare economico-socială, la fundamentarea măsurilor în îndeplinirea politicii demografice și de ridicare continuă a nivelului de trai al populației stabilite de Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român în vederea făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea spre comunism.

1. Recensământul — acțiune politică de mare amploare și complexitate

Recensământul populației și al locuințelor, ce se desfășoară pe tot cuprinsul țării și angajează într-un fel sau altul întregul popor este o acțiune politică de mare amploare și complexitate, care se cere organizată și efectuată după principii științifice și tehnici riguroase.

La Plenara C.C. al P.C.R. din 14 aprilie 1976, tovarășul Nicolae Ceaușescu secretar general al Partidului referindu-se la problemele recensământului populației și al locuințelor a atras atenția „că aceasta este în primul rând o problemă politică și nu o simplă operație statistică”¹. În condițiile orinduirii socialiste, obiectivele recensământului populației și al locuințelor trebuie să răspundă unor necesități stringente ale înlăptuirii politicii de dezvoltare economico-socială a țării.

În cuvîntul de deschidere, la Conferința Mondială a Populației, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că „în abordarea problemelor populației este necesar să se pornească de la faptul că omul constituie factorul determinant al progresului economico-social”². De aceea la fixarea obiectivelor imediate și de perspectivă ale politicii de dezvoltare economico-socială la alegerea mijloacelor strategice de acțiune, statul nostru ține seama că relațiile dintre procesele demografice și variabilele economice ale dezvoltării sînt complexe și reversibile.

Politica demografică bazată pe cunoașterea profundă a evoluției fenomenelor și proceselor demografice se înlăptuiește în strînsă corelație cu politica dezvoltării economice, cu politica forței de muncă, cu politica educațională, cu politica sanitară etc. Integrarea diferitelor politici statale într-o strategie unică a dezvoltării, decurge în fapt din însăși caracterul sistematic al societății socialiste. Concepția integratoare a diferitelor politici statale într-o strategie unică este izvorită dealtfel și din unele cerințe ale practicii construcției socialiste.

Este îndeobște cunoscut faptul că pentru realizarea unei politici demografice active sînt necesare mijloace materiale și financiare care se asigură gradat și diferențiat, în raport cu nivelul de dezvoltare economică atins pe diferite trepte istorice ale dezvoltării societății, ca urmare a înlăptuirii unei politici economice științifice de lungă durată. La rîndul său dezvoltarea economică implică existența unor resurse de muncă, cu un nivel ridicat de cultură și pregătire profesională, care constituie obiective ale politicii demografice, ale forței de muncă, educaționale etc. De aceea la elaborarea politicii economice sînt prevăzute măsuri de influențare a evoluției populației și fenomenelor demografice în scopul obținerii unor structuri cît mai favorabile avîntului economic și social. În acest context rolul recensământului ca mijloc de investigare socio-economică complexă este în continuă creștere, iar obiectivele sale se amplifică în pas cu cerințele practicii construcției socialiste. Deși în conformitate cu principiile generale ale recensământului, realitățile din domeniul populației și al fondului locativ sînt investigate simultan, cu referire la un moment dat,

¹ Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 14 aprilie 1976, „Scînteia” nr. 9789, din 15 aprilie 1976.

² Cuvîntarea Președintelui Nicolae Ceaușescu la Conferința Mondială a populației, „Scînteia” nr. 9951, din 20 august 1974.

cunoscut sub denumirea de „moment critic”, rolul recensămintelor moderne este departe de a se rezuma la fotografierea unor stări de fapt. Efectuarea periodică a recensămintelor, la intervale mai mult sau mai puțin egale pe baza unei metodologii comparabile, imprimă recensământului un pronunțat caracter prospectiv. Cum programa de înregistrare a recensământului este orientată spre obiectivele fundamentale ale politicii de dezvoltare economico-socială a partidului și statului nostru, înregistrarea simultană a diferitelor laturi ale dezvoltării complexe a economiei și societății reprezintă în fapt un moment important în procesul cunoașterii evoluției dialectice a întregului sistem societal. Rezultă prin urmare, că stabilirea problematicii recensământului, care își găsește concretizarea în programa de înregistrare, nu este pur și simplu o operație tehnică cu caracter statistic, ci o activitate profund științifică de mare responsabilitate politică.

Dacă la toate acestea mai adăugăm că înregistrarea datelor și informațiilor în formularele de recensământ se face pe principiul democratic al liberei declarații rezultă cu și mai multă pregnanță caracterul politic al acestei vaste investigații sociale. Respectarea strictă a acestui principiu implică responsabilități sporite atât din partea personalului însărcinat cu organizarea și efectuarea recensământului, cât și a întregii populații. În acest sens tovarășul Nicolae Ceaușescu a atras atenția ca toate organele de partid și de stat să acorde o atenție deosebită efectuării recensământului populației, încît fiecare cetățean să poată declara în deplină libertate apartenența la o naționalitate sau alta, asigurînd respectarea strictă a politicii marxist-leniniste a partidului nostru în problema națională, a Constituției și legilor țării. Pe de altă parte, fiecare cetățean al țării are datoria profund patriotică să primească cu sollicitudine și încredere recenzorii și să dea răspunsuri cât mai exacte la toate întrebările prevăzute în formularele de recensământ.

2. Afirmarea recensământului ca importantă formă de investigare socială

În decursul istoriei, începînd din cele mai îndepărtate epoci ale înjghebării primelor state sclavagiste, recensămintele de populație s-au afirmat ca importante instrumente de cunoaștere a realităților sociale.

Din studiul documentelor antice, care au parvenit pînă în zilele noastre, rezultă că primele recensăminte s-au efectuat cu 48 secole în urmă în Egipt și China. În Grecia antică, se crede că primele recensăminte au fost făcute în timpul lui Solon, iar la Roma au fost efectuate recensăminte din secolul VI î.e.n. În evul mediu s-au efectuat diferite recensăminte ale populației de genul cataografiilor în scopuri militare sau fiscale, care ar putea fi socotite ca forme embrionare ale recensămintelor moderne de astăzi. După unii istorici ar rezulta că primul recensământ modern, bazat pe înregistrarea nominală, directă și universală, s-a efectuat în Republica Venețiană în anul 1338. Dar pentru efectuarea unor recensăminte după tehnica modernă, pe baza unui formular unic, într-o perioadă scurtă și cu referire la un „moment critic” este atribuit de unii specialiști Olandei (1813), și Franței (1836). După alți istoriografi seria recensămin-

telor moderne ar începe cu recensământul „model” efectuat în Belgia de Quetelet în anul 1846.

Documentele istorice arată că pe teritoriul țării noastre s-au efectuat înregistrări ale populației — în scopuri militare sau fiscale — din cele mai vechi timpuri. În acest sens este suficient să amintim înregistrările de populație efectuate în timpul domniei lui Petru Șchiopul (1591), a lui Matei Basarab (1641) sau catagrafiile lui Constantin Mavrocordat — după anul 1739.

Primul recensământ modern s-a efectuat pe teritoriul țării noastre în anul 1838. De atunci și până în zilele noastre s-au mai efectuat pe teritoriul României încă 8 recensăminte moderne, recensământul populației și al locuințelor din anul 1977 va ocupa locul al 10-lea în ierarhia recensămintelor moderne ale României.

În decursul istoriei, tehnica înregistrării populației prin recensăminte a făcut progrese remarcabile, în special după Congresul Internațional de statistică de la Petersburg din anul 1872, când au fost elaborate primele norme internaționale. Apariția primelor mașini statistice de calcul (1890) și mai ales a echipamentelor electronice de prelucrare și calcul, în timpul celui de-al doilea război mondial, au revoluționat tehnica de efectuare și prelucrare a recensământului, asigurând extinderea programului de înregistrare, de prelucrare operativă și în corelații complexe, a bogatului fond informațional, transformând astfel recensământul într-un instrument extrem de util pentru înfăptuirea politicii economico-sociale. Progresele realizate în domeniul tehnicii electronice de calcul, apariția ciberneticii ca știință, a informaticii și teoriei sistemelor, au condus la ideea organizării unui sistem informațional integrat al statisticii sociale și demografice, care să permită transmiterea, stocarea și regăsirea automată a informațiilor. Această concepție modernă, de organizare a sistemului informațional a adus în discuția specialiștilor oportunitatea efectuării unui recensământ, considerând că registrele permanente ale populației, organizate pe echipamente electronice de calcul, pot asigura în orice moment date și informații cu privire la structura socio-demografică a populației, la mișcarea naturală și migratorie a populației.

Pe terenul acestor idei seducătoare unele țări — de regulă cu un număr mai redus de locuitori — au încercat să clădească registre de populație sub forma unor bănci de date cu regăsirea automată a informației. Dar după o perioadă oarecare de la stocarea informației pe benzi sau discuri magnetice, a apărut necesară actualizarea arhivei cu toate schimbările intervenite în statutul social-economic al fiecărei persoane. Această operație, destul de laborioasă și costisitoare, a dus în numeroase cazuri la temperarea entuziaștilor, încât putem considera că, după câteva milenii de existență, recensămintele se afirmă încă și astăzi ca o importantă formă de investigare socială.

Recensămintele ca formă a cercetărilor sociale concrete realizează cunoașterea, pe baza unui plan organizatoric unic al unor aspecte socio-economice (migrația populației și a forței de muncă, mobilitatea socială, mutațiile intervenite în pregătirea forței de muncă, repartizarea pe profesii, ramuri ale economiei naționale) și socio-demografice (modificările intervenite în structura populației pe sexe, vîrstă, stare civilă, fertilitatea populației feminine etc.), a relațiilor în cadrul microgrupurilor (mutațiile

intervenite în numărul și componența familiilor, tendințele de trecere de la familia plurinucleară la familia uninucleară), a influenței pe care o are locuința, cu diferitele elemente de confort, asupra formării familiei și a comportamentului familial etc.

Evident că nu toate problemele amintite pot fi cercetate în profunzime cu ocazia recensământului, dar aceste informații pot constitui o bază documentară primară de mare utilitate, pentru orientarea cercetărilor socio-psihologice referitoare la atitudini sociale, comportament, motivație, precum și pentru cercetările sociologice propriu-zise.

Înregistrarea simultană și exhaustivă a persoanelor, în cadrul familiilor și locuințelor, după o programă vastă și complexă de cercetare, asigură relevarea interacțiunilor dintre diferite procese, identificarea condițiilor externe și interne care acționează asupra acestor procese, evidențierea acțiunilor reciproce, oferind o imagine autentică, de ansamblu asupra proceselor economico-sociale cercetate. Pentru aprofundarea unor aspecte calitative care nu au o măsură definită axiomatic și care prin natura și specificul lor fac obiectul cercetărilor sociologice, pot fi organizate ulterior cercetări selective, care permit pe baza metodei compunerii îmbinarea rezultatelor recensământului cu datele și informațiile obținute din cercetările sociologice organizate pe eșantioane reprezentative.

În acest scop, cu prilejul recensământului populației și al locuințelor, odată cu lucrările pregătitoare, s-a asigurat o bază documentară permanentă pentru organizarea anchetelor și cercetărilor selective de teren. Astfel, materialele cartografice necesare pentru împărțirea unităților teritorial-administrative în sectoare de recensământ, au fost întocmite cu multă grijă și la o scară convenabilă pentru identificarea rețelei stradale și pentru delimitarea unităților teritoriale de recensământ (sectoare, sectoare de îndrumare și control, circumscriptii de recensământ). La împărțirea teritoriului în sectoare de recensământ s-a ținut seama nu numai de cerințele de moment impuse de nevoile recensământului ci și de cerințele organizatorice ale cercetărilor selective.

Materialele cartografice și formularele privind componența sectoarelor de recensământ vor fi păstrate și actualizate pentru a servi drept cadru permanent pentru anchete, cercetări selective și alte lucrări statistice care se efectuează în profil teritorial. La prelucrare se preconizează unele măsuri care să asigure folosirea materialului de recensământ pentru fundamentarea științifică a eșantioanelor stratificate în mai multe faze.

Pentru selecția unităților și calculul dispersiilor se pot folosi mașinile electronice și arhiva alcătuită pe benzi sau discuri magnetice, cu posibilități de selecție rapidă a informației și de efectuare a tuturor calculelor necesare fundamentării științifice a eșantioanelor.

Prin urmare recensământul populației și al locuințelor nu constituie numai un valoros mijloc de investigare socială ci în același timp și o importantă bază de organizare pentru alte forme de cercetare statistică sau sociologică.

Recensământul populației și al locuințelor folosește în egală măsură pentru perfecționarea evidenței curente a populației și fondului locativ, precum și a întregului sistem informațional al statisticii demografice și sociale. Evidența curentă asigură date și informații cu privire la dinamica fenomenelor demografice (natalitate, mortalitate, fertilitate, nupțialitate,

divorțuri etc.), dar pentru stabilirea structurii populației (pe sexe, vîrstă, stare civilă, nivel de instruire etc.) prin calcul la diferite momente intercenzitare, se folosesc ca bază inițială de calcul rezultatele recensămîntului. Deci perfecționarea evidenței curente a populației și a locuințelor implică asigurarea elementelor necesare, care să asigure funcționarea ireproșabilă a întregului sistem informațional, precum și introducerea unor metode statistico-matematice de analiză și prognoză cît mai perfecționate. Prin urmare recensămîntul populației și al locuințelor, pe lîngă funcția importantă de investigare socială, are și un rol secundar de fertilizare a metodelor de analiză socio-demografică, a teoriei cercetărilor curente socio-demografice, socio-psihologice și sociologice propriu-zise.

3. Recensămîntul și „exactitatea” în procesul cunoașterii

În condițiile consemnării în formularele de recensămînt a diferitelor caracteristici referitoare la persoane, locuințe și clădiri — ca obiecte ale observării — pe baza liberei declarații a populației se ridică legitim întrebarea, în ce măsură rezultatele obținute în urma prelucrării materialului de recensămînt reflectă realitatea obiectivă.

Datorită faptului că obiectul cunoașterii la recensămînt este în general „omul”, ființă rațională, purtător al conștiinței, subiecții ar putea avea anumite rezerve și reacții nefavorabile față de unele întrebări din formularele de înregistrare și nu față de acțiune în ansamblu. Este greu de presupus că în zilele noastre la nivelul cultural și de conștiință atins de populația țării noastre, ar putea să mai existe oameni care să pună sub semn de egalitate obiectul și scopul recensămîntului cu cele ale catagrafilor fiscale de altă dată. De aceea, la elaborarea programei recensămîntului, se tratează cu multă atenție și responsabilitate selecția caracteristicilor și a problemelor care urmează să facă obiectul înregistrării. De regulă se renunță la aspectele care ar putea produce o anumită jenă sau ar trezi rețineri sau neîncredere în rîndurile populației, chiar dacă din punct de vedere practic și științific ar prezenta interes.

Înregistrările efectuate de recenzori, pe baza declarațiilor libere ale populației, prezintă avantaje evidente. Recenzorul în calitate de observator cunoscînd bine condițiile observării, în momentul completării formularelor poate să ajute populația, respectiv subiecții să înțeleagă mai bine sensul întrebărilor din formulare pentru a da răspunsuri corecte fără a influența într-un fel sau altul realitatea obiectivă. Subiectul observat după un dialog continuu cu observatorul va înțelege mai bine sensul întrebărilor din formulare și avînd cunoștințe apriorice bogate despre problema asupra căreia se poartă discuție, poate să răspundă repede și corect la întrebare. Între observator și subiect există o interacțiune care favorizează calitatea datelor și informațiilor mai ales dacă dialogul dintre observator și subiect se poartă într-o atmosferă de încredere și înțelegere deplină.

Un rol important în asigurarea veridicității răspunsurilor îl are modul cum sînt formulate întrebările, claritatea și preciziunea redactării, succesiunea lor în formular. Claritatea și preciziunea formulării întrebărilor trebuie să conducă în mod normal la sugerarea răspunsului corect,

la eliminarea eventualelor răspunsuri stereotipe cu deosebire în cazul întrebărilor deschise.

În scopul evitării unor asemenea situații și a facilitării operațiilor ulterioare de prelucrare pentru cele mai multe din întrebările prevăzute în formularele de recensământ, răspunsurile posibile sînt codificate și pre-tipărite pe formular. În acest fel este eliminat riscul obținerii unor răspunsuri care depășesc cadrul strict al obiectivelor recensământului.

Experiența recensămintelor precedente efectuate în țara noastră, a arătat că dialogul dintre recenzori și populație a decurs în condiții normale, neînregistrîndu-se cazuri de sustragere de la înregistrare sau refuzuri de a da răspunsuri la întrebările prevăzute în formularele de recensământ. În urma prelucrării rezultatelor recensământului s-a constatat că diferențele între numărul populației înregistrate la recensământ și cel stabilit pe baza evidenței curente era practic nesemnificativă, de ordinul a câteva sute de persoane.

De asemenea, din compararea la nivelul țării a datelor rezultate din înregistrarea simultană, la recensământ, a populației stabile și populației prezente au rezultat diferențe nesemnificative, ceea ce atestă un grad de exactitate pe deplin satisfăcător al înregistrărilor. Astfel, la recensământul populației din anul 1956, diferența la nivelul țării dintre populația stabilă și populația prezentă a fost de numai 0,05 %, iar la recensământul populației și al locuințelor din anul 1966 această diferență a fost mult mai mică (0,02 %). În urma prelucrării și a analizei rezultatelor anchetei de control organizată la recensământul populației și al locuințelor din anul 1966 a reieșit că datele înscrise în formularele de recensământ au fost de calitate corespunzătoare, numărul răspunsurilor eronate sau imprecise fiind relativ mic și cu caracter aleator, încît la nivelul unităților administrative-teritoriale și pe total țară s-au compensat în cea mai mare parte. Dealtfel, unele dintre erorile și impreciziunile strecurate în formularele de recensământ au putut fi remediate în procesul de prelucrare, pe baza unui control logic riguros, efectuat cu ajutorul echipamentului electronic de prelucrare și calcul.

Toate acestea dovedesc că lucrările pregătitoare efectuate pe teren sub îndrumarea nemijlocită a comisiilor de recensământ au fost realizate în cele mai bune condiții, că cei aproape 100 mii de recenzori care au participat la operațiile de înregistrare la recensământ și-au îndeplinit cu cinste și conștiinciozitate sarcinile ce le-au revenit, că populația de pe întreg cuprinsul țării a manifestat interes și a sprijinit personalul de recensământ răspunzînd cu încredere și sollicitudine la întrebările din formularele de recensământ.